

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та реставрації
творів мистецтва

Дипломна робота

бакалавра

з теми: **«СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ НАУКОВОЇ
РЕСТАВРАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ІКОНИ “СВЯТИЙ МИКОЛАЙ З
ПРИСТОЯЧИМИ” З ФОНДІВ КАМ’ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ-ЗАПОВІДНИКА»**

Виконала: студентка 4 курсу,
групи RTM1-B18
спеціальності 023 Образотворче мистецтво,
декоративне мистецтво, реставрація
Кузьміна Ольга Ігорівна

Керівник: **Віштакенко В. А.**,
кандидат мистецтвознавства,
старший викладач кафедри
образотворчого і декоративно-прикладного
мистецтва та реставрації творів мистецтва

Рецензент: **Урсу Н. О.**,
доктор мистецтвознавства, професор

Кам'янець-Подільський – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК РЕСТАВРАЦІЇ ЯК НАУКИ	6
1.1. Історія і сучасна організація реставраційної справи	6
1.2. Поняття професійної реставрації та консервації	19
1.3. Установи та організації реставраційної діяльності. Типологія спеціальностей реставратора	30
РОЗДІЛ 2. ПРОФЕСІЙНА РЕСТАВРАЦІЇ САКРАЛЬНОГО ЖИВОПИСУ	43
2.1. Специфіка сучасної реставрації, зокрема ікон на дерев'яній основі.....	43
2.2. Поетапність виконання професійної реставрації на прикладі ікони «Святий Миколай з пристоячими» з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника	52
РОЗДІЛ 3. РЕСТАВРАЦІЙНИЙ ПАСПОРТ	57
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Актуальність. Реставрація як наука сягає ще далекого минулого. Перші спроби відновити об'єкт культурної спадщини були здійснені ще у часи Античності, проте вони не були досконалими. Першочергово ці спроби проявлялися методом тиражування, тобто поширення і копіювання, з метою розповсюдження та привернення уваги до творів мистецтва. Подальші намагання стосувалися здебільшого культурних здобутків древнього зодчества, а вже потім монументальних та станкових творів живопису, скульптури та декоративного мистецтва.

Загалом, процес розвитку реставрації стикався на своєму шляху з багатьма перепонами, зокрема дилемами прагматичності та культурної значимості. Перш за все, кожна епоха намагалася пристосувати об'єкти культурної спадщини під свою сучасність, адаптувати їх призначення під свої цілі, нехтуючи історичним та культурним призначенням першочерговим.

Через певні культурні, політичні та прагматичні ідеї довгий час реставрація була представлена більше як процес пристосування, ніж відновлення. На жаль, протягом довго часу наші попередники не визнавали цінності знань та здобутків їх попередників. Проте, не можна сказати, що об'єкти культури не мали цінності взагалі, але, на жаль, визначення цінності було дуже вибіркоким, про що свідчать тисячі знищених предметів мистецтва. Варто зауважити, що у період Відродження почався новий етап історії реставрації, де головними зберігачами та відновлювачами виступали провідні митці епохи. Саме вони найбільше могли досягнути та безперечно визначити вартісність культурних цінностей. Проте, і їх не можна назвати ідеальними реставраторами, адже вони дозволяли собі дії, що протирічать сучасними канонам реставрації, зокрема збереження автентичності зображення [38].

Багато живописних творів були доповнені тогочасними митцями відповідно до їх вподобань, що міняло їх візуальний вигляд майже повністю.

Відхід від пристосування та розуміння значимості прийшов до широкого загалу зовсім недавно, а сучасна реставрація як наука зовсім молода. З приходом розуміння прийшло і поняття збереження автентичності. Тобто, ряд науковців та митців звернули увагу на самотність у художніх зображеннях попередніх епох та важливість кожної з них як значущої ланки історичного та культурного розвитку людства. Від моменту як мистецькими здобутками почали цікавитись науковці, реставрація почала розвиватися саме як наука [30]. Ряд істориків, хіміків, фізиків та археологів розпочали новий етап відновлення творів мистецтва та зробили вагомі внески у методологію їх збереження. Так реставрація з процесу пристосування та вибіркового збереження і суб'єктивного відновлення трансформувалася у скрупульозну та ґрунтовну наукову працю.

Саме аналізуючи ряд історико-мистецтвознавчих джерел з теми дослідження можна прослідкувати історію розвитку та становлення реставрації, адже саме ці знання є безперечно цінними інформаційними факторами.

Сьогодні реставраційна наука на стадії постійного розвитку. Щороку фахівці вдосконалюють свої знання та навички, проводять сотні досліджень, аби модернізувати методи відновлення та збереження творів мистецтва.

Мета дослідження – дослідити особливості професійної наукової реставрації на прикладі ікони «Святий Миколай з пристоячими» з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

Об'єктом дослідження є процес розвитку та становлення наукової реставрації.

Предметом дослідження є специфіка професійної наукової реставрації у світовій практиці.

Завдання:

1. Проаналізувати історико-мистецтвознавчі джерела з теми дослідження.
2. Висвітлити історію і сучасну організацію реставраційної справи.

3. Визначити поняття професійної реставрації та консервації.
4. Розглянути установи та організації реставраційної діяльності, а також типологію спеціальностей реставратора.
5. Проаналізувати специфіку сучасної реставрації, зокрема, реставрацію ікон на дерев'яній основі.
6. Висвітлити поетапність виконання професійної реставрації на прикладі ікони «Святий Миколай з пристоячими» з фондів Кам'янець-Подільського державного історичного музею-заповідника.

ВИСНОВКИ

Отже, спираючись на проведене дослідження та проаналізовану історико-мистецтвознавчу базу джерел з теми дослідження, можна сказати, що реставрація творів мистецтва досить актуальна та важлива ланка збереження світового мистецького здобутку. Саме історичному та науковому розвитку цієї науки ми завдячуємо такою великою кількістю збережених пам'яток мистецтва різноманітних напрямків – починаючи з архітектури та закінчуючи книжковими мініатюрами.

Хоча, на шляху свого становлення реставраційна справа стикалася з багатьма перепонами, та завдячуючи великим майстрам своєї справи ми маємо достатньо вагомі здобутки у сучасності. Не зважаючи на те, що у «давніх» реставраторів не була досить розвинута сучасна «науковість», саме завдяки їх старанням ми маємо чисельний ряд збережених пам'яток. Від першочергової мети пристосування у своєму розвитку реставрація стала справжньою науковою ланкою дослідження, збереження та відновлення пам'яток культури. Завдячуючи старанням давніх майстрів, що зазвичай перекваліфіковувалися з живописців у реставратори та з усіх сил намагалися зберігати автентичність творів і навчати цьому тогочасний соціум, реставрація розвивалась.

Варто зазначити, що у процесі розвитку, реставрація поділилася на два напрямлення – реставрація та консервація. Причому, реставрація включає у себе методи консервації, консервація ж – лише процес, спрямований на збереження першочергового вигляду твору, у тому стані, в якому потрапив до реставраційної майстерні. Консервації зазвичай підлягають найбільш цінні експонати, які не потребують втручань через можливу втрату автентичності, надзвичайно великі втрати або відсутність аналогів для відтворення основи чи зображення. При тому, процес консервації це не лише укріплення основи та живописної частини роботи, це довгий кропіткий процес, який включає цілу систему процесів, що сприяють якнайдовшому зберіганню експонату у

своєму першочерговому стані. До них відноситься і температурно-вологісний режим, і режим освітлення, і система кондиціонування.

Реставрація включає в себе повний комплекс відновлення експонату, починаючи з основи і закінчуючи зображенням та захисним покриттям. При тому, втручання в живописний шар роботи повністю виключає право на творчість, лише заповнення втрат, ідентичними матеріалами та техніками.

Головною відмінністю сучасної реставрації на даний момент є ведення документації. Це облегшує систематизацію процесів та методів консервації і відновлення. Така документація оформляється відповідно до чинних реставраційних норм. До її складу входить ряд позицій, що мають забезпечити максимальне збереження автентичності твору, відсутність негативного впливу на пам'ятку та навколишнє середовище. Безпосередньо документація включає опис попередніх робіт, комплексні наукові дослідження, ескізний проект реставрації, робоча документація та науково-реставраційний звіт. Варто пам'ятати, що реставрація кожного твору має індивідуальний характер, проте загальні вимоги та підходи ідентичні.

Завдяки чисельним науковим здобуткам на даний момент в Україні та світі створено та функціонує ряд дослідницьких та навчальних закладів реставраційного напрямку. Серед спеціальностей вузів та майстерень існує ряд розгалужень відповідно до матеріалів самих відновлюваних експонатів.

Реставрація ікон – сакрального мистецтва, має свою специфіку, адже окрім художніх та мистецтвознавчих навиків, вона вимагає і знання канонів, технік та технологій виконання даних творів. На відміну від картин, ікони писалися зазвичай на дерев'яних основах, що є однією з відмінних рис. Загалом ікона складається з чотирьох-п'яти шарів, стан збереження кожного з яких має однаково важливу роль. Лише системний та науковий скрупульозний підхід до розмежування та послідовності етапів реставраційних втручань може дати очікуваний позитивний кінцевий результат та достойний експозиційний вигляд ікони.

Ікона святого Миколая, що надійшла до реставраційних майстерень Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка являється яскравим прикладом виконання попередньо описаних реставраційних робіт. Вона надійшла у поганому технічному та експозиційному стані, а отже потребувала негайного реставраційного відновлення основи та живописного шару. На ній були присутні численні пошкодження дерев'яного щита, осипи та утрати фарбового шару. У процесі реставрації були усунені всі пошкодження, а роботі наданий гідний експозиційний вигляд.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Восстановление старых фотографий. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.obiectiv.ru/restoration> – Назва з екрана.
2. Восстановление старых фотографий – это сохранение памяти о прошлом для будущих поколений. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://yakumchuk.net/restoration> – Назва з екрана.
3. Зверев В.В. О толковании основных терминов в научной реставрации. Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. Внеочер. Вып. Москва, 1989. С. 44-60
4. Исследование по применению современных синтетических материалов на основе кремнийорганических и акриловых полимеров для консервации монументальной живописи на памятниках истории и культуры. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://tomskmuseum.ru/content/editor/Method%20otdel/Restavraciya%20mus%20p%20redmetov/Issledov-vozhnost-i-primeneniya-sovrem-sintet-materialov_1.pdf – Назва з екрана.
5. Іконографія святого Миколая Чудотворця. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: smk-sobor.org.ua – Назва з екрана.
6. Как реставрируют старинные ковры? – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://carpettrade.ru/interesnoe-o-kovrax/kak-restavriruyut-starinnyie-kovryi/> – Назва з екрана.
7. Консервация. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/bse/163760/Консервация> – Назва з екрана.
8. Лелеков Л.А. Теоретические проблемы современной реставрационной науки. Художественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. Внеочер. Вып. Москва, ВНИИР, 1989. С. 5-43
9. Методы, особенности и правила реставрации книг. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dedpodaril.com/interesno/restavraciya-knig.html> – Назва з екрана.

10. МУЗЕЙНАЯ РЕСТАВРАЦИЯ. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://restavraciy.ru/muzrest.html> – Назва з екрана.
11. ПРАВИЛА ВЕДЕННЯ НАУКОВО-РЕСТАВРАЦІЙНИХ РОБІТ. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <file:///C:/Users/ASUS/Downloads/155-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-155-1-10-20151029.pdf> – Назва з екрана.
12. Принципы реставрации. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://iskusstvoed.ru/2019/09/23/principyu-restavracii/> – Назва з екрана.
13. Реставратор. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.examen.ru/add/manual/spisok-professiy/professiya-restavrator/> – Назва з екрана.
14. Реставрация. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.baget1.ru/conservation-restoration/conservation-restoration.php> – Назва з екрана.
15. Реставрация дерева: способы, инструменты и особенности. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rubankom.com/montazh/ustanovka/572-restavraciya-dereva> – Назва з екрана.
16. Реставрация живописи. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.baget1.ru/post.php?id=37> – Назва з екрана.
17. Реставрация и воссоздание монументальной живописи. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://goldartline.com/restavracija-vossozdanie-monumentalnoj-zhivopisi/> – Назва з екрана.
18. Реставрация и исследования памятников культуры Вып. 7. отв. ред. А. Б. Бодэ, Санкт-Петербург, Коло, 2014. С.9
19. Реставрация икон. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://anuvo.ru/services/restavracija-ikon/> – Назва з екрана.

20. РЕСТАВРАЦИЯ ИКОН. МЕТОДИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://expsovet.ru/wp-content/uploads/2017/08/ri.pdf> – Назва з екрана.
21. РЕСТАВРАЦИЯ ИКОН: Методические рекомендации. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://nesusvet.narod.ru/ico/books/restoration/restoration1.htm#h1> – Назва з екрана.
22. РЕСТАВРАЦИЯ МУЗЫКАЛЬНЫХ ЗАПИСЕЙ И АРХИВОВ АКАДЕМИЧЕСКОЙ МУЗЫКИ. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cmmgroup.ru/restavraciya-muzykalnyx-zapisej-i-arxivov-akademicheskoy-muzyki/> – Назва з екрана.
23. Реставрация памятников архитектуры. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.baget1.ru/conservation-restoration/Architectural-conservation.php> – Назва з екрана.
24. Реставрация памятников живописи с.39-49
25. Реставрация произведений графики. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://baget1.ru/art-restoration-graphics.php> – Назва з екрана.
26. Реставрация скульптуры. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.pofr.ru/portfolio/36-restavratsiya/restavratsiya-skulptury> – Назва з екрана.
27. Реставрация. Этические проблемы. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ru.wikipedia.org/wiki/Реставрация#Этические_проблемы – Назва з екрана.
28. Реставрация. Проблемы . – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Реставрация#Проблемы> – Назва з екрана.
29. Реставрация: кое-что о восстановлении металлических изделий. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://erciem.ru/help/articles/remont-bez-oshibok/restavratsiya-koe-chto-o-vosstanovlenii-metallicheskih-izdeliy.html> – Назва з екрана.

30. РЕСТАВРАЦІЯ – ОСНОВНІ ВИДИ РЕСТАВРАЦІЇ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://jak.koshachek.com/articles/restavracija-osnovni-vidi-restavracii-restavracija.html> – Назва з екрана.

31. РЕСТАВРАЦІЯ – ОСНОВНІ ВИДИ РЕСТАВРАЦІЇ - РЕСТАВРАЦІЯ СТАНКОВОГО ОЛІЙНОГО ЖИВОПИСУ – РЕСТАВРАЦІЯ <https://jak.koshachek.com/articles/restavracija-osnovni-vidi-restavracii-restavracija.html> – Назва з екрана.

32. Реставрація ікон: Методичні рекомендації За ред. та з іл. М. В. Наумова. Москва., вид-во У Х Н Р Ц. ім. академіка І. Е. Грабаря, 1993-VII, 226 с.

33. Святий Миколай: традиції української іконографії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://risu.ua/svyatij-mikolay-tradiciji-ukrajinskoji-ikonografiji_n72118/amp – Назва з екрана.

34. Современные концепции реставрации в культурологическом дискурсе Москвина Ирина Константиновна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://publishing-vak.ru/file/archive-culture-2016-5/30-moskvina.pdf> – Назва з екрана.

35. Стальнов А.В. Техника написания иконы. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://icon.spbda.ru/2019/03/13/stalnov-a-v-tekhnika-napisaniya-ikony/> – Назва з екрана.

36. Степанова Ю. В. Основы реставрации. Учебное пособие. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://history.tversu.ru/websites/17/documents/3727/%D0%A1%D1%82%D0%B5%D0%BF%D0%B0%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%AE_%D0%92_%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D1%8B_%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8.pdf?1543843195 – Назва з екрана.

37. Степанова Ю. В. Основы реставрации. Учебное пособие. Тверь, 2018. 56 с.

38. Теория реставрации памятников искусства: Закономерности и противоречия. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.dissercat.com/content/teoriya-restavratsii-pamyatnikov-iskusstva> – Назва з екрана.

39. Устинов В.А.. Реставрация архивных кинофильмов. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://barsic-cat.narod.ru/tkt/archive/12_2001/ust_arch.htm – Назва з екрана.

40. Фармаковский М. В. Консервация и реставрация музейных коллекций. Москва. 1947. С 5-8

41. Федосеева Т. С. Реставрационные и живописные материалы: терминологический словарь-справочник. Москва, 2013. 130 с. Федосеева Т.С. Реставрационные материалы. Курс лекций. Москва, 2016.

42. Чем отличаются музейная и коммерческая реставрации? – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bolshoyvopros.ru/questions/1751339-chem-otlichajutsja-muzejnaja-i-kommercheskaja-restavracii.html> – Назва з екрана.

43. Яхонт О. В. Проблемы консервации, реставрации и атрибуции произведений искусства. Москва, СканРус, 2010. 463 с.

44. Abraham, Melissa. "Getty Completes Conservation of Jackson Pollock's Milestone Painting Mural". Getty. Archived from the original on 14 April 2017. Retrieved 13 April 2017.

45. Appelbaum, Barbara (2010). Conservation Treatment Methodology. Appelbaum

46. Art conservation and restoration. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.britannica.com/art/art-conservation-and-restoration> – Назва з екрана.

47. Art Conservation at the University of Delaware : Egg Tempera. (n.d.). Retrieved 5 April 2017

48. Artists' acrylic emulsion paints: materials, meaning and conservation treatment options. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1179/bac.2013.34.1.007> – Назва з екрана.

49. Bennett, JW. An Overview of the Genus *Aspergillus*). *Aspergillus: Molecular Biology and Genomics*. Caister Academic Press, 2010.

50. Buck, and Gilmore. *Museum Registration Methods 5th Edition*. Washington, 2010.

51. Cacci, Leonardo. *La Fenice Reconstructed 1996-2003: A Building Site*. Venezia: Marsilio, 2003 p. 118.

52. Conservation and restoration of cultural property. Brief history. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://en.wikipedia.org/wiki/Conservation_and_restoration_of_cultural_property#Brief_history – Назва з екрана.

53. Conserving Art. Treatment of One. The Jackson Pollock Project. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://conservingart.wordpress.com/category/jackson-pollock-series/> – Назва з екрана.

54. Conserving Works of Art on Paper. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.collectorsguide.com/fa/fa010.shtml> – Назва з екрана.

55. Know Your Paintings – Structure, Materials and Aspects of Deterioration – Canadian Conservation Institute. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20170410214754/http://canada.pch.gc.ca/eng/1439925170601> – Назва з екрана.

56. Learner, T. J. *Analysis of modern paints*. Los Angeles, CA, Getty Conservation Institute, 2005

57. Paintings. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.britannica.com/art/art-conservation-and-restoration/Paintings> – Назва з екрана.

58. Temperature And Relative Humidity. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.iiconservation.org/sites/default/files/news/attachments/6668-iic-itcc_2015_ppt_temperature_and_relative_humidity_mikkel_scharff.pdf – Назва з екрана.
59. Ward, G. The Grove Encyclopedia of Materials and Techniques in Art. New York: Oxford University Oress, 2008
60. Watercolor Conservation: Can a Discolored Watercolor be Rescued? – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://sflac.net/uncategorized/can-a-discolored-watercolor-be-rescued/> – Назва з екрана.